

Український християнський консерватизм як трансцендентальна ідея національного буття

Павло Ямчук

У пропонованій статті вивчаються світоглядні засади, ідейні принципи та буттєва практика українського християнського консерватизму. Окреслено значущі риси та проблемне коло актуальних питань буття української православної духовно-національної ідентичності у трансцендентальному вимірі. Визначено сприятливі й загрозливі чинники для її утвердження. Так, зокрема, окреслено способи розуміння, усвідомлення, осмислення й повсякчасної практичної реалізації засадничих констант християнського консерватизму в українському особистому й громадському діянні. У запропонованій до уваги вітчизняної та зарубіжної наукової, освітньої спільноти, широких верств громадськості в Україні та за межами нашої країни статті вивчаються дотепер не актуалізовані, через низку несприятливих соціально-історичних обставин, одвічні домінанти національного христоцентричного, христонаслідувального життя. Ціннісно-смісловий базис для такого вивчення становлять праці й виступи фундатора незалежної Української православної Церкви митрополита Василя Липківського, видатного українського митця-мислителя Євгена Маланюка, визначного українського православного філософа, народженого на Волині, Євгена Сверстюка, щоденникові спостереження акад. Сергія Єфремова, з яких постають правдиві образи українських селян – дієвих спадкоємців традиції Володимирівського Хрещення в окупаційно-безбожницькому щодо свідомості й буття православних українців ХХ столітті. В указаному аксіологічному контексті наголошено на необхідності захисту духовно-інтелектуальних рубежів нашої Батьківщини від лукавих агресорів всіх часів і епох. Саме такий захист Духу й Слова забезпечує дієвий захист буттєвих кордонів, рятує кожну християнську особистість та українську християнську громаду в цілому від гібридно-симулятивних небезпек і загроз. Очікуваний всією українською православною спільнотою Томос Вселенського Патріарха сприймається у даному контексті як відновлення вищої справедливості щодо народу, який багатовіковим подвижництвом і стражданнями за віру Христову довів своє право завжди перебувати в сім'ї православних народів.

Ключові слова: український християнський консерватизм, духовно-національна ідентичність, семіосфера, універсум, трансцендентальність, ідея, буття.

*Один Бог знає міру святості замученого в таборах
священика, тихої української селянки,
що зачинилася з дітьми в хаті і вмерла
голодною смертю, і сільського вчителя, який
до останнього доводив, що жити треба правдою...
Але сумніву немає, що кожен з них сіяв
і хотів залишити зерно нащадкам.
Нині тим зернам немає ціни.*

Євген Сверстюк¹

Актуальність теми. Християнський консерватизм як трансцендентна ідея – стрижень української історії ідей – не є завмерлою константою національного буття, роль та значення якої залишилися у далекій минувшині. Він є особливою семіосферою, яка містить багато моделей і форм, адекватних нагальним запитам сьогодення й майбутнього. Не слід вважати, що семіосфера християнського консерватизму суперечить соціально-правовій та державотворчій спрямованості провідних прогресивних стратегій розвитку сучасного суспільства і держави. Без твердої віри в Бога і, відповідно, без ґрунтованого на ній християнського ставлення до знедолених, принижених з різних соціальних чи інших причин, без християнсько-консервативних принципів відродження й побудови Української держави, законів, що становлять її правову базу, годі й сподіватися на конче необхідне нині – у лукавий «гібридний період» нашої історії – відповідне духові й літері барокового українського світорозуміння втілення ідей християнського консерватизму в сучасності. В українському світобаченні та бутті ці ідеї завжди були знаковою аксіологічною універсалією причетності до загальнолюдської та європейської, внаслідок спільної причетності до християнського універсуму, культури.

Феномен українського християнського консерватизму полягає й у тому, що ще від святокиївської православної традиції, а згодом – до часів мислителів Острозького кола, Чернігівського духовно-інтелектуального осередку, від Івана Вишенського до Григорія Сковороди і до сьогодення у вітчизняній духовній та філософській думці завжди чітко відділялося «зерно від полови», коли світоглядно й етично немож-

¹ Сверстюк Є. У саяві слова. Афоризми, філософські максими та роздуми Євгена Сверстюка. – Луцьк: ВМА «Терен», 2018. – С. 52.

ливими є фальсифікація християнсько-консервативних засад буття людини й суспільства, фарисейські спроби підміни Істини за допомогою низки правдоподібних симулякрів. Українці, свідомо керуючись християнськими переконаннями воліли краще включити себе і своїх нащадків у «безперспективний» гнаний за правду простір світової історії, ніж бути із сильними не Духом, не правдою, не вірою, а минушими матеріальними потужностями й міццю. Для вірянина, що пам'ятає Господнє слово про те, що учні й послідовники Його будуть гнаними за Його Істину й Слово і що справжній християнин «не від світу цього», такий екзистенціальний тисячолітній вибір української християнської спільноти не є дивним.

Трагізм буття століттями переслідуваної Української Православної Церкви є найпереконливішим прикладом такого «безперспективного», з точки зору безбожників, фарисеїв і маловірів, подвижництва. Але у Святому Євангелії сказано: *«Стукайте і відчиняйте»*, тож нині в XXI столітті очікуємо Томос Вселенського Патріарха, про саму перспективу надання якого було годі й мріяти в не такі вже й далекі російсько-імперські та радянсько-атеїстичні часи. Відомі всім, але від того не менш яскраві факти українського подвижництва в Ім'я Господнє, свідчать лиш про одне – освятивши Київську-Святогородську землю, апостол дав їй змогу й право *«вирвати у дракона зуби й потоптати левів»*. А способом такого потоптання левів, способом збереження власної духовної природи став християнський консерватизм, що базується не на агресивному бажанні відбирати чужі життя, майно і землі, під фарисейським приводом *«захисту»* чи *«звільнення»* від вигаданих небезпек, не даючи при цьому ладу й ради своїм неозорим маєтностям, а, навпаки, на твердому дотриманні в повсякденному бутті ідеалу й принципу християнської любові до ближнього. Ця антитеза – питома ознака світоглядної відмінності між українським християнським консерватизмом та симулякрами істинної віри в Бога та слідування Його Заповідям.

Особливістю українського християнського консерватизму є й те, що він ніколи не припасовувався до минулих потреб соціуму. Власне, він ніколи не прагнув відповідати тимчасовим потребам минулого сьогодення. Швидше навпаки, вітчизняне соціальне середовище найбільше прагло бути адекватним вченню старокиївських святих Отців, ідеям християнських мислителів-митців доби Пізнього Середньовіччя та

Бароко. Це також феномен української духовної культури, адже матеріалістичне розуміння доби найчастіше спрямоване на задоволення мамоністично-минутих потреб, а орієнтація на Дух завжди ґрунтується на сутнісно іншому – трансцендентальному началі. Український християнський консерватизм завжди жертвував малим (тобто матеріальним) заради великого (духовного). Саме тому зрада Христові вірі завжди розглядалась українцями не лише як зрада Іудою Христа, але й як зрада людиною самої себе, власної екзистенції.

Можливо, саме тому, коли Петро І вирішив остаточно знищити І. Мазепу, він звелів московському собору проголосити йому неправдомовну анафему саме як зраднику православ'я. Як цинічний і досвідчений політик, Петро І добре усвідомлював, як саме повинен сприйняти його рішення український народ, християнський від рівноапостольного Володимира-Хрестителя, якого, доречно нагадати, дуже шанував гетьман Мазепа, на практиці консервативно бережучи й сприяючи розвитку Володимирових традицій. Про це багато в чому знакове й визначальне явище в українському світосприйнятті, а, значить, і в історії, ми більш детально вели мову в одній із попередніх монографій. Визначний вітчизняний православний філософ XX-XXI віків Євген Сверстюк не даремно зауважив, міркуючи про стратегію й тактику окупантів щодо позбавлення українців власних величин національної історії: *«Мазепа, Петлюра, Бандера – це постійні мішені, по яких змалку вчили стріляти. Не думаючи»*². Оборона духовних святинь та національних символів – також одна із визначальних рис українського християнського консерватизму, оскільки ґрунтується на принципі захисту Істини від лукавства й облуди, захисту національних духовно-інтелектуальних рубежів від руйнації й тотального знищення.

Християнський консерватизм як одна із ідейних домінант українського суспільства міститься також у тому, що, будучи адекватно закоординованою у світовий православний семіопростір, українська громада не могла й не прагнула позбавитись традиції як наріжної сутності національного світосприймання. Це ототожнення традиції із самою семіосферою буття української людини та нації подекуди спричинювало конфлікт між духовно-релігійним та соціально-буттєвим

² Сверстюк Є. У сязіві слова. Афоризми, філософські максими та роздуми Євгена Сверстюка. – Луцьк: ВМА «Терен», 2018. – С. 57.

вимірами традиції як такої. Теза «*як було*» подекуди вступала в суперечність з тим, що *мало би бути* з погляду іманентно христоцентричної української ідеї. Боротьба тривала як у ментальному обширу, так і у сфері думки-дії. Український християнський консерватизм та суспільство, що його сповідувало, орієнтувалися понад усе на таку форму соціального побутування нації, при якій би відпала потреба антагоністичного з'ясування взаємин конфесій, національних громад в єдиній структурі боголюбивого суспільства.

Саме це активно не подобалося вітчизняним діячам, орієнтованим на Москву, які понад усе прагнули довести, що буття у Христовій вірі настає лише тоді, коли християнська національна спільнота єднається в одну митропольну одиницю з центром в імперській столиці. Українська громада самим своїм існуванням стверджувала незаперечну Христову істину: «*Коли зберуться двоє чи троє в ім'я Моє, там і я з вами*». Для присутності Господа достатньо кілька справді вірних і зовсім недостатньо мільйонів, підпорядкованих за наказом з чужого буттєвого центру, які сповідають віру в Бога лише словесно, але не душею, не серцем, не повсякчасними справами. Український християнський консерватизм ґрунтується на свободі кожного індивідууму, суспільства в цілому, до щирого прагнення віри в Господа, і перш за все саме тоді, коли це прагнення є переслідуваним, зневаженим чужою імперською владою. Адже захистити Христову віру в собі попри тиск ззовні є ідеалом християнина ще від неофітських, ранньохристиянських часів, коли перші християни не боялися кривавого свавілля потужної Римської імперії, оскільки чітко знали – з ними Бог.

Якраз тоді ранньохристиянський ідеал як ідеал подвижництва в українському християнському консерватизмі здобуває остаточну зрозумілість і визначеність, коли широкими верствами громадськості, які складаються з неповторних особистостей, усвідомлюється і практично здійснюється базисна антитеза українського християнського консерватизму – розрізнення понять «*чуже*» і «*своє*», оскільки в минулому сенсі набагато легше і навіть вигідніше присягнути чужій офіційній, одержавлено-визнаній Церкві, аніж невизнаній, «неканонічній» з буттєвого погляду, але Господній, але своїй. Дух тут, всупереч диктату доби й людської, а не сакральної традиції, за словом барокового філософа Г. Сковороди, «*животворить*». Коли говоримо про офіційну Російську Православну Церкву як про чужу українським

звичаям і традиціям, то маємо на увазі не якісь негативно-емоційні конотації або, тим більше, не «націоналістичні» ідеологеми, а просту констатацію очевидної протилежності духовно-інтелектуальних засад і буттєвих традицій, у яких народжувались і зростали дві православні Церкви двох різних народів.

Відомий російський вчений-історик, письменник Г. І. Чулков наводить у праці «Імператори» добре знані фахівцям-історикам, але невідомі широкому загалу, у тому числі й українському, факти:

«На початку XIX століття становище духовництва було принизливим. Священники були абсолютно безправними. 22 травня 1801 року Александр (Перший) видав маніфест про звільнення священників та дияконів від тілесного покарання. Необхідність маніфесту вказує на те, у яких нестерпних умовах жило тоді духовенство. Судді... виносили вироки щодо покарання пастирів батогом на площах. Легко собі уявити наскільки малоавторитетними були нещасні попи в очах населення. Кошториси на утримання академій, семінарій та духовних училищ були мізерними. Побутові умови учнів справді жахливими. Більшість єпископів були безмовними»³.

Маючи бодай поверхневу обізнаність не з епохою Київської Русі-України, не з добою митрополита Петра Могили та Мазепинським Бароко, а з найнесприятливішими часами українського буття, чи можемо уявити у вітчизняній реальності перелічені Г. І. Чулковим тривалі й масові явища, які були характерними для становища російської Православної Церкви і в часи реформатора Петра I і «просвещенной государині» Єкатеріни II? В усі часи. В іншому разі, імператорові Александру I не довелося би приймати подібний маніфест, вочевидь розуміючи, що його оприлюднення принаймні викличе іронію й кпини в освіченій Європі, ласки й прихильності якої він так прагнув. Але через загрозливий масштаб явища по-іншому вдіяти він уже не міг. Таке тривале становище формує як у приниженого духовенства, так і його пастви особливу ментальність, особливі аксіологічні пріоритети, зміщує смислові акценти, деформує оцінювання сакральних та буттєвих речей і явищ. Страх перед Богом витісняється стра-

³ Чулков Г. Императоры. Психологические портреты. – М.: 1993. – С. 105-106.

хом перед сваволею не те що імператора, а перед сваволею дрібного чиновника. Відбувається очевидне для всіх тотальне «законне» підпорядкування Церкви, яка, до речі, має свої церковні суди, світським інституціям. Не лише покріпачене селянство, а й духовенство є покріпаченим буттєво, а, отже, і духовно-інтелектуально, оскільки керується вже не тим, як краще служити Богові й людям, а страхом, щоб не впасти в немилість земного можновладця, ненароком не прогнівити його. Звідси більшість «безмовних єпископів», які за суттю своєю не повинні мовчати, а повинні підносити свій голос в обороні «*малих отих рабів німих*», як писав Т. Шевченко.

В Україні ситуація все ж таки ніколи не була настільки трагічною, оскільки принаймні мирян, ченців, священиків, єпископів, які не мовчали, у нас не бракувало. Яскрава полемічна література XVI-XVIII століть, що її творили духовні особи й небайдужі до долі православної віри миряни, є цьому найкращим свідченням. Ця традиція зберігалась і в часи відносно ліберальних режимів, і в часи, коли утиски ставали аж надто жорстокими. Зокрема, виступаючи на II Соборі УАПЦ в 1927 році архієпископ К. Кротевич, знаючи описані Г. Чулковим соціально-історичні обставини буття Церкви в Росії-СССР, прямо зазначив: «*Істинному християнству не відповідає «офіційне православ'є», яке отруїло казенщиною душу народню*»⁴. Таку заяву, погодьмося, міг зробити не наляканий мовчущий раб, а єпископ, що, відповідаючи перед Богом за сказане, повинен говорити правду навіть під недремним оком ГПУ. Під «істинним християнством» вочевидь мається на увазі ранньохристиянський та вітчизняний універсум гнаної Церкви.

Ще яскравіше свідчать про окремішність українського Православ'я від московського царепапізму міркування, що їх висловив у доповіді на II Соборі УАПЦ митрополит В.Липківський, який, звісно, не з волею чужих світських тиранів та чиновництва пов'язав виникнення й розвиток Української Православної Церкви, а з волею Божою та нерозривним зв'язком з рідним народом:

«Наша Українська Автокефальна Православна Церква не є штучним витвором випадкових чужих церковних діячів на

⁴ Стенограма ранкового засідання 19 жовтня 1927 року. // II Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. – К., 2007. С. 166.

тілі українського народу. Наша Українська Церква є... плоть від плоті, кість від костей українського народу, всією історією українського народу від початку його життя до останніх часів, всіма радощами та печалями його життя вона нерозривно зв'язана зі своїм народом... Активні творчі сили українського народу завжди були ворогом царизму... завжди бачили з його боку лише гноблення та презирство, віками вперто боролися з ним... для українського народу однаково противним був і польський круль, і кримський хан, і турецький султан, і московський цар. Український нарід лише насильством, неволею мусив скоритися під ноги московського царя й... ждав, коли розірвуться ці кайдани... і він вийде на волю... Року 1654, коли відбулося з'єднання України з Москвою, Українська Церква, на чолі з митрополитом Сильвестром Косовим відмовилась присягти московському цареві й 30 літ вперто боролась з ним за свою волю. Примусом і насильством підбита під царське керівництво, вона ніколи з цим не мирилась»⁵ (курсив наш П.Я.).

Що ж до аргументу, який завжди напоготові у ворогів єдності українського Православ'я і його непідлеглості Церкві Московського Патріархату, коли йдеться про «канонічність» останньої, то слід навести наступне спостереження російського вченого Г. І. Чулкова:

«Йому (російському імператору Александру I – П.Я.) захотілося прочитати Біблію, до цього не читану. Але всі полиці в палацовій книгозбірні були захаращені багатотомними творами Вольтера, Руссо, Дідро, Монтеск'є, Маблі... Траплялись... порнографічні книжки Лафонтена, грайливі віршики Парні... та інші пригоди різноманітних безсоромників XVIII століття, але Біблії не було. Тоді Александр I згадав, що його дружина Єлизавета Олексіївна нібито цікавиться релігією. І насправді, у... імператриці знайшлася бажана книга. Цілком зрозуміло, що це була не слов'янська Біблія, а французький переклад католицької вульгати»⁶.

⁵ Стенограма ранкового засідання 19 жовтня 1927 року.// II Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 172-173

⁶ Чулков Г. Императоры. Психологические портреты. – М.: 1993. – С. 144.

Є прикметним, що російський імператор, який ще від часів Петра І. був главою російської Православної Церкви, не лише не читав Біблії до досить зрілого віку (бажання прочитати її виникло від переляку, пов'язаного з нашествям Наполеона в 1812 році), а й не мав у палацовій бібліотеці жодного її примірника. Це свідчить про те, що жоден із його попередників і попередниць на троні та престолі Глави Церкви теж ніколи не цікавився Святим Писанням. Натомість, вочевидь від Катерини ІІ, у бібліотеці зберігалися твори ненависників Церкви, один з яких – Вольтер прямо закликав, маючи на увазі церкву: «*Розчавити гадину!*» Недалеко від цього заклику пішли й інші улюблені автори «*Вольтерової кореспондентки*», твори яких, так само як і сороміцькі книжки, дбайливо зберігалися в імператорській бібліотеці. Було б кумедним, якби не викликало почуття жалю, що єдиний примірник Біблії для глави «канонічної» Церкви знайшовся у його дружини-іноземки в «неканонічному» неправославному французькому перекладі. До сказаного можна лише додати, що Александр І мав добру освіту, знав європейські мови, а, отже, штучних перешкод для залучення до глибин Святого Письма він не мав.

Український християнський консерватизм не лише гнана сутність українського світобачення й буття, як можна було б його дещо звужено ідентифікувати. Дана духовно-філософська категорія є набагато складнішим явищем. Вона є стрункою системою ідейних прозрінь та світоглядних візій, які завжди адекватуються в семіопросторі конкретної епохи. «Гнаність» як домінанта українського християнського консерватизму є однією із складових частин християнського консерватизму як української ідеології загалом, але вона має й інший сенс. Сенс застережника від зради української духовно-інтелектуальної ідентичності деякими репрезентантами нашого народу. У історії українського народу переслідування духовно-національної ідентичності українців відбувалось, як і в історії інших народів, через переслідування знакових ідей та людей, що їх сповідують з боку чужорідної експансії. У національній історії вона мала місце, але була б абсолютно неспроможною тривати у великому часі й просторі, якби часто не спиралась на корисливу або й безкорисливу зрадливу підтримку окремої верстви самих українців, які, з різних мотивів, але завжди послідовно, зневажали власну духовно-інтелектуальну ідентичність. 1686 рік – рік втрати самостійності української митрополії

через зраду правлячою верствою духовних інтересів свого народу – є сумною датою, про яку слід не лише пам'ятати, а й робити об'єктивні висновки. Очікуваний Томос Вселенського Патріарха в XXI столітті виправить цю трагічну помилку.

Євген Маланюк так оцінював форми зради українців українцями на прикладі Дем'яна Бедного:

«Дем'ян Бедний... Прідворов – товариш у Фельдшерській Школі... з самоотверженістю хохла він виконував пропобов'язки (пропагандистські обов'язки – П.Я.) Кремля і викривав (як ознайомлений з тереном) контрреволюцію в Україні. Зокрема, викрив «Землю» Довженка... Це... сороміцький тип хохла, аж якийсь порнографічний варіант хохла. Але справжня Москва (= Єсенін) одразу ж оцінила Дем'яна Лакеевича Прідворова... Все ж таки, там були культурні люде...»⁷ (курсив – П.Я.).

Цю констатацію, певно, слід завжди пам'ятати тоді, коли міркуєш над тим, що минає, і тим, що є незмінним, адже названі Є. Маланюком культурні постаті завжди будуть перебувати в іншому вимірі й просторі, ніж постать Дем'яна Бедного, хоча б тому, що чиїсь твори завжди читатимуть і переглядатимуть для задоволення душевних потреб «широкі верстви» різнонаціональної людності, а чиїсь – в обов'язковому ознайомчому курсі змушено читатимуть лише вузькі спеціалісти. Крім таланту названих Є. Маланюком Довженка і Єсеніна, у них є ще одна вагома спільна риса, яка відрізняє їх від Д. Бедного і подібних до нього. Кожен із них, так само, як і сам Євген Маланюк, не лише ніколи не зраджував своїй Батьківщині, а й робив усе можливе для її уславлення. Приклад цькування вихідцем з України Д. Бедним одного з найкращих творів в історії світового кіномистецтва, створеного українцем О. Довженком змушує не лише засмутитись, а й звернути увагу на використання чужинцями подібних людей для всеукраїнського розбрату, оскільки саме такі слуги чужинців хоч і не шануються господарями, зате добре «ознайомлені з тереном». Долі гетьмана І. Самойловича, Д. Бедного і не лише їх – яскравий застережний приклад у цьому сенсі.

Митрополит В. Липківський привернув увагу й до такого сумного з точки зору осмислення національної історії, але цілком суголосного

⁷ Маланюк Є. Нотатники 1936-1968. – К., 2008. – С. 200.

зі щойно наведеними міркуваннями Є. Маланюка, факту із життя національно свідомого за самим визначенням духівництва:

«Є, правда, на Україні вороже Українській Церкві духівництво, настановлене російською царською політикою... воно підбило під себе значну малосвідому частину українського народу»⁸.

І хоч від часу виголошення промови митрополита сплинуло багато десятиліть, окреслена проблема все ще залишається однією із найгостріших для процесу духовного звільнення українського народу, як вказує сучасний вчений.

Міркуючи про гострі питання збереження української ідентичності, про нагальну потребу звільнення української людини від нав'язаних ззовні ідеологем, релігієзнавець А. М. Колодний з боєм зауважив:

«Але біда мого народу в тому, що він знаходиться ... в історичному самозабутті... Приручені Церквою Московського патріархату мої українці тарабаниють країною ікону царя Миколи із сподіванням на відродження за його допомогою, уже як святого, російської імперії... Я, де тільки можна, закликаю, цих, захоплених оманю, проснутися, згадати, хто вони є, чий вони діти»⁹.

Ідея християнського національного консерватизму часто залишалася загроженою не лише волею чужинців-нападників, але й зрадженою тими, хто за статусом мав берегти її та суспільний спокій, основою якого вона є. Державні чиновники, «правоохоронці» 2014 року, що зраджували і присягу, і свій народ, мало чим відрізняються від сумнозвісних Іскри, Кочубея, полковника Носа, Щорса, Махна, Григор'єва, Щербицького з часів минулих. Вони повинні були за статусом і місцем в національній спільноті виступати як оборонці християнської громади, а виступили на боці нападників на Україну та її гнобителів. Про такі неприємні для нас історичні постаті та явища не хочеться згадувати, але якщо проігнорувати їхню присутність в українському загалом христоцентричному дискурсі, не вивчати й все-

⁸ Стенограма ранкового засідання 19 жовтня 1927 року.// II Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. – К., 2007. – С. 173.

⁹ Колодний А. Життя. Праця. Думки. – К., 2007. – С. 71.

бічно не досліджувати їх, то можна втрапити в небезпечну пастку самообману, ігнорування небезпеки. Такий самообман є дуже близьким до нав'язуваних нам ззовні оманливих симулякрів та фарисейства. «Екстремі ся стикають» – любив говорити Іван Франко. *«Не так тії воріженьки, як добрїї люди»*, – сказано не випадково. Ще в XVII ст. це явище зауважив і образно означив гетьман Іван Мазепа, сам у майбутньому жертва цієї негативної української риси. У його *«Думі ілі пісні»* є таке міркування:

*През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.*

Змалювавши картину незгоди, автор пояснює її тим, що жоден з трьох синів сутнісно не прагнув служити своїй матері-Україні, як служать своїм матерям сини інших країн. Про це ж явище національної ментальності йдеться й у славнозвісному *«Треносі»* Теофіла Ортолога, а саме у *«Плачі Православної Церкви»*:

«Родила я діти й виховала, а виреклися мене та приложили руку до мого упадку. Чому виджу, як одна з удів, що ридають – колись володарка Сходу й Заходу, півдня і північних країв... всі повтікали від мене, всі погордили мною. Мої кривняки далеко від мене, мої приятелі стали неприятелями, мої сини... жалять моє життя заразливими жалами... й усі, однодушно, Бога й правду Його забувши, на душу мою сприяглися»¹⁰ (курсив – П.Я.).

Голос Православної Церкви як Церкви-матері, що її зраджують ті, хто мав би захищати, це й голос самої України. Сказано ще в 1610 році, але, на жаль, звучить і досі сучасно.

Трансценденція українського християнського консерватизму, завжди мала впливових супротивників і серед української громади, особливо – серед «еліти». Тривале, інспіроване ззовні, але виконуване зсередини країни руйнування єдиного національного духовно-семіотичного простору, як наслідок, спричинило іманентне руйнування простору буттєвого, простору матеріальної культури та світських національно-визвольних порухів. Сучасні розмови про «федераліза-

¹⁰ Возняк М. Історія української літератури. – У 2-х томах. – т.2. – віки XVII.– XVIII. – Львів, 1921. – С. 229-230.

цію», «особливі статуси» для тих, хто нічим особливим у жодному позитивному сенсі не відрізняється, мають саме цю причину. Умовно кажучи, в українській громаді завжди були репрезентовані активні верстви, як «ченці-козаки», так і їхня протилежність. Якщо перших в елітарних верствах репрезентували Іван Вишенський та Іван Сірко, то других – Ярема Вишневецький та Іван Нис. Одні, знову-таки, вдаюся до спрощувальної аналогії, хотіли гуртом «батька» обороняти, а інші – так само з'єднувались у гурт, але з прямо протилежною метою.

Дані твердження стосуються активних верств суспільства, але особливість національного християнського консерватизму полягає й у тому, що величезна частина національної громади яскраво не проявляла себе як активна одиниця впродовж століть. Сьогоднішнє духовно-інтелектуальне піднесення й буттєве звільнення є, з такої точки зору, явищем феноменальним, але не безпричинним. Оскільки так само впродовж століть ця велика частина національної спільноти сповідувала репрезентовані з покоління в покоління як константні концептуально-світоглядні одиниці християнсько-консервативного наповнення. Це багатовікове сповідання вказаних світоглядних основ і стало міцним підмурівком до відновлення в 1991-му Української держави й Православної Церкви, до Майдану 2004 та Революції Гідності 2013-2014 років. Пасіонарний дух нації знайшов у них своє зриме втілення. Визначення «тиха людина Бароко» стосується всіх українців, які так само, як православні аскети Середньовіччя, як греко-католицькі ченці та паства 1946-1990 років, як багато мільйонів жертв голодоморів, як винищена національна інтелігенція 1920-30-х років, зберігали, лишаючись, на відміну від деяких «еліт», невідомими, від Київської Русі переданий справжній вогонь християнського розуміння підвалин буття нації. А отже, зберігали у внутрішньому житті громади сутність християнсько-консервативних засад в українському трактуванні цього поняття.

На доказ обґрунтованості вище висловлених міркувань наведемо одну з численних реальних картин буття українців у 1920-х роках, що її зафіксував у «Щоденнику» академік С. Єфремов:

«Жінка, що ходить до нас на роботу... розповіла про своє життя за останні роки. Вона – сестра в перших відомого ватажка повстанців Орлика, а сама замужем була за комуністом...»

одного боку тремтіла за чоловіка, а з другого – допомагала братові. Він часто в них переховувався, підгодовувався, а потім знову йшов у ліс, до товаришів-партизанів... *вся молодь на селі була за повстанців...* сама Гандзя не вибирала між братом і чоловіком; просто їй «жаль» було і одного, й іншого... Розповідала..., як вона 1921 р. возила гроші сім'ї свого сільського лікаря аж до Одеси і чого натерпілася. А таки довезла й віддала. «Часом, розказувала, думка була: а що як не віддати, а собі забрати? Але, хвалити Бога, довезла і віддала»... *Ця проста, несвідома, молода жінка виявила більше чесності й навіть, коли хоч, героїзму, ніж багато-багато хто з наших так званих проводирів народу. Навіть проти спокуси перед чужими грішми встояла. А скільки ж то старих партійних робітників перед цією штучкою розбили лоба і репутацію!*»¹¹ (курсив – П.Я.).

Християнський консерватизм, таким чином, мав в Україні два основні аксіологічні виміри. Першим з них був вимір активно-визвольний. Його метою було збереження й тривання духовно-національного християнського ідеалу навіть ціною жертвовної, без надії на перемогу, боротьби. «Уся молодь у селі була за повстанців» – свідчення про Центральну Україну 1920-х років. Ті ж самі свідчення маємо про боротьбу за право бути українцями в часи УПА на Західній Україні. Визначний український православний філософ XX-XXI віків Євген Сверстюк з цього приводу зазначив:

*«Кожен день приносив вісті про збройні сутички наших повстанців із советськими каральними загонами. Було ясно, що наші ніколи не здадуться, але було очевидно, що сили нерівні, сенс цієї боротьби в тому, що вона перейде в легенду»*¹².

Отже, йдеться про трансцендентальне, що всі часи й краї буття українства охоплює, прагнення активно обороняти сам сенс свого буття, свою унікальну окремішність, свою від діда-прадіда консервативно збережену духовно-національну ідентичність.

¹¹ Єфремов С. Щоденник. – К., 1997. – С. 338.

¹² Сверстюк Є. У саяві слова. Афоризми, філософські максими та роздуми Євгена Сверстюка. – Луцьк: ВМА «Терен», 2018. – С. 56.

Другим аксіологічним виміром була, на перший погляд, пасивна частина суспільства, наймасовіша в українському бутті від часів поневолення. Вона іманентно зберігала впродовж багатьох століть основні риси українців саме як християнської громади, не декларуючи це відверто, але живучи за євангельським законом. У цьому контексті постать української селянки, а особливо ті міцні морально-етичні основи її світогляду, на які звертає увагу акад. С. Єфремов, потребують детальнішого висвітлення. Першим, на що хочеться звернути увагу, є моральність, з якою ставиться Ґандзя до рідних їй людей, що опинилися в різних ідейно-політичних таборах, таку моральність, виявлену в бажанні підтримати чоловіка і брата, на перший погляд, можна пояснити лише родинним обов'язком, хоча її світоглядні пріоритети, як і більшості людей цього села, є тотожними до ідей брата-повстанця, а не чоловіка-комуніста. Щоразу, ризикуючи власним життям, вона не може не допомагати братові та його товаришам-партизанам, оскільки бачить, за яку мету і за які ідеали змагається ця активна верства українського селянства, кому і чому чинить опір.

Хоча історія, як відомо, і не любить умовного способу, проте з 2018 року чітко видно, що якби тоді перемогли селянські повстанці-партизани, а не їхні супротивники, масових репресій в Україні в подальші роки можна було б уникнути. А страхітливого голодомору 1932-33 років і поготів, оскільки не стали б українські селяни виморювати голодом самих себе. Коли Ґандзя говорить про те, що *«просто їй жаль було і одного, й іншого»*, то це не сліпий емоційний жаль, а жаль, втілений у дієвому бажанні, нехай і своїм життям ризикуючи, допомогти ближньому, відвести від нього небезпеки або просто *«допомогти братові»* – повстанцю. *«Він часто у них переховувався, підгодовувався, а потім знову йшов у ліс, до товаришів-партизанів»*. Це і є дієвий християнський тип моральності нібито неактивної, величезної верстви українців. Не фарисейське порожньо-декларативне співчуття, а практична допомога. Принагідно зазначимо, що і її чоловік – український комуніст не міг не знати, хто і від кого часто переховується й підгодовується в його домі. Отже – іманентно поділяв ті ідеали, що їх обстоював Орлик. Саме тому окупантам завжди буде складно подолати такий, на ідеалах християнсько-консервативної моральності заснований, пасіонарний опір.

Але не менш вагомою перешкодою для окупаційних (як щодо менталітету, так і у звичайному буттєвому сенсі) стратегій є наступна риса української селянки:

*«Розповідала..., як вона 1921 р. возила гроші сім'ї свого сільського лікаря аж до Одеси і чого натерпілася. А таки довезла й віддала.
«Часом, розказувала, думка була: а що як не віддати, а собі забрати? Але, хвалити Бога, довезла і віддала».*

Чесність і порядність особистості найкраще виявляється в екстремальних обставинах. Ризикуючи життям і свободою вже не за близьких родичів, а заради морального обов'язку сільської громади перед своїм лікарем, Гандзя діє так само як і в попередньому випадку. Тому й зробили ми вище висновок про те, що опікування братом і чоловіком було для неї не справою примітивно зрозумілого родинного обов'язку, а дечим набагато більшим.

Її моральні принципи непорушні, хоча диявольські спокуси виникають у кожного. Головне – мати міцну віру в Бога та слідувати Його Заповідям, щоб спокуси подолати. Прикметною є її коротка ремарка в розмові з С. О. Єфремовим: *«Хвалити Бога, довезла і віддала»*. У повному розумінні, хто врятував її від лихого спокуси, теж християнсько-консервативне начало. Якби не щоденниковий запис академіка Єфремова, про який його героїня, певно ж, не знала, і ми б не дізналися про неї, про її світоглядні засади і моральні принципи, у діях втілені. А скільки таких «негероїчних» подвижниць і подвижників нам невідомі? А вони – *«тихі люди українського Бароко»*, що жили й живуть у різних епохах, є такими самими героями України, як наші знані визволителі-звитяжці.

Справжніми героями, а не тими, від ідолів-опудал яких звільняємося лише зараз, у часи декомунізації. Мудро-іронічний академік Єфремов, добре знаючи нориви тодішньої «еліти», зазначив:

«Ця проста, несвідома молода жінка виявила більше чесності й... героїзму, ніж багато-багато хто з наших так званих проводирів народу. Навіть проти спокуси перед чужими грішми всто-яла. А скільки ж то старих партійних робітників перед цією шитучкою розбили лоба і репутацію».

Ці слова академіка також є яскравим морально-етичним дороговказом для тих, хто вважає себе *«проводирями народу»*. З минулого – через сучасність – у прийдешнє.

Підсумовуючи сказане. Світоглядна концепція українського християнського консерватизму почала формуватися в українській ментальності, традиціях, звичаєвому праві, у морально-етичному кодексі поведінки особистості в суспільстві, у державотворчому і державницькому сенсі від доби Хрещення Русі-України. У духовно-філософській основі українського християнського консерватизму перебуває аксіологічна тріада – *«христоцетризм-христоснаслідування-софійність»*. Внаслідок тривалих окупацій різного кшталту, руйнівних процесів, зради національних інтересів та власної ідентичності частиною світських і духовних владних верств, втрати своєї Церкви, державності й державотворчих інституцій, тривалих заборон на вивчення всього, що пов'язане з українською історією, мовою, культурою, традиціями, український християнський консерватизм, іманентно становлячи світоглядний та морально-етичний базис національного буття, ніколи не розглядався як самостійне явище. Тим більше, не проголошувався національною ідеєю.

Проте його роль і вплив на український менталітет впродовж віків є беззаперечними. Про це свідчить діяльність багатьох українців – митрополитів, ченців, філософів, вчених, поетів, повстанців та *«звичайних»*, а насправді незвичайних селян. Увесь цей час духовно-інтелектуальні пріоритети та визначена ними повсякчасна діяльність української громади зосереджувалися на іманентному виробленні, координації та захисті тих світоглядних засад, які повинні були забезпечити українців як християнську націю від знищення самого її єства, на вихованні та збереженні усвідомлення кожним українцем своєї неповторності як творіння Божого. Український християнський консерватизм був, є і надалі буде потужною гарантією духовно-інтелектуальної, і буттєвої безпеки для кожного українця й для українського суспільства в цілому, яка не дозволить дезорієнтувати нас гібридно-фарисейськими підробками, а, отже, не дозволить, як це було раніше, позбавити людину найвищої свободи – свободи в молитовному єднанні з Богом, з предковічними православними традиціями, зв'язку з прийдешніми поколіннями.

Список джерел і літератури:

1. Сверстюк Є. У саяві слова. Афоризми, філософські максими та роздуми Євгена Сверстюка. – Луцьк: ВМА «Терен», 2018. – 112 с.
2. Чулков Г. Императоры. Психологические портреты. – М.: 1993. – 382 с.
3. Стенограма ранкового засідання 19 жовтня 1927 року. // II Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. – К., 2007. – С.164-167.
4. Маланиук Є. Нотатники 1936-1968. – К., 2008. – 336 с.
5. Колодний А. Життя. Праця. Думки. – К., 2007. – 128 с.
6. Возняк М. Історія української літератури. – У 2-х томах. – т.2. – віки XVII. - XVIII. – Львів, 1921. – 414 с.
7. Єфремов С. Щоденник. – К., 1997. – 832 с.

References:

1. Sverstiuk Ye. U siaivi slova. Aforyzmy, filosofski maksymy ta rozdumy Yevhena Sverstiuka. – Lutsk: VMA «Teren», 2018. – 112 s.
2. Chulkov H. Ymperatory. Psykholohycheskye portrety. – M.: 1993. – 382 s.
3. Stenohrama rankovoho zasidannia 19 zhovtnia 1927 roku.// II Vseukrainskyi Pravoslavnyi Tserkovnyi Sobor UAPTs 17-30 zhovtnia 1927 roku. Dokumenty i materialy. – K., 2007. – S.164-167.
4. Malaniuk Ye. Notatnyky 1936-1968. – K., 2008. – 336 s.
5. Kolodnyi A. Zhyttia. Pratsia. Dumky. – K., 2007. – 128 s.
6. Vozniak M. Istoriia ukrainskoi literatury. – U 2-kh tomakh. – t.2. – viky XVII.– XVIII. – Lviv, 1921. – 414 s.
7. Iefremov S. Shchodennyk. – K., 1997. – 832 s.